

С.В. Ковальчук

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ ІНДИВІДУАЛЬНИХ СТИЛІВ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІВ У СИСТЕМІ ОСВІТИ

Формування індивідуальних стилів діяльності є одним із напрямів якісної вищої професійної підготовки психологів, що включає створення і використання інноваційних компонентів. Процес становлення індивідуальних стилів діяльності включає раціональне використання в навчанні індивідуальних переваг майбутніх психологів, розвиток у них саморегуляції та професійної рефлексії, адаптації до заданих умов і вимогам майбутньої професійної діяльності.

Говорячи про стильові особливості психологічної діяльності, слід зазначити, що вони розглядаються в сучасній психологічній і педагогічній науці як умова вдосконалення професійної майстерності психолога. У зв'язку з цим вивчаються: а) індивідуальні особливості психологів і визначаються окремі характеристики індивідуального стилю психологічної діяльності; б) виділяються індивідуальні стилі психологічного спілкування; в) установлюється залежність індивідуального стилю психологічної діяльності від типу вищої нервової діяльності психолога; г) виявляються рівні психологічної діяльності, які можуть бути використані при аналізі індивідуальних стилів.

Практика роботи професійних ліцеїв, коледжів, університетів свідчить про надмірну орієнтованість професійного навчання на предметний зміст діяльності психолога. Тим часом, саме професійна підготовка майбутніх психологів потребує вдосконалення, модернізації, використання ефективних інноваційних розробок. Очевидно, що індивідуальний компонент даного процесу вивчений глибше, ніж типовий, а їх взаємодія все ще не стала предметною областю спеціальних досліджень.

Тому об'єктом нашого дослідження став індивідуальний стиль діяльності психолога. Предметом дослідження є процес формування індивідуального стилю діяльності психолога в системі фахової підготовки.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній апробації методики і технології формування індивідуального стилю діяльності психолога в умовах навчального процесу ВНЗ.

У дослідженні слід було: 1) систематизувати наявні в психолого-педагогічній літературі підходи до рішення проблеми формування індивідуальних стилів діяльності. Розкрити сутність процесу формування індивідуальних стилів діяльності майбутніх психологів, дати визначення відповідного поняття; 2) виявити зміст, склад і структуру індивідуального стилю діяльності психолога; 3)

розробити систему змістових, динамічних та результативних характеристик індивідуального стилю психологічної діяльності; 4) виділити основні типи індивідуального стилю діяльності психологів та розробити технології їх формування; 5) провести програму формування індивідуального стилю діяльності у студентів-психологів 4-го курсу.

У психолого-педагогічній літературі є велика кількість робіт, присвячених теоретичному та експериментальному дослідженню проблем індивідуальних та професійних стилів діяльності (Т.В.Корнілова, Г.В.Парамей, А.Морє, В.А.Толочек, А.Лібін). Проте лише невелика їх частина присвячена саме індивідуальному стилю діяльності психологів [2, 8].

Основними питаннями, що привертають увагу вчених, які працюють у цій галузі, є: а) теоретичний аналіз індивідуального стилю діяльності (С.Л. Рубінштейн, В.С.Мерлін, В.Д.Небиліцин); б) закономірності, що детермінують зв'язок індивідуального стилю з властивостями нервової системи, темпераментом людини (С.Л.Рубінштейн, Б.Г.Ананьєв, В.С. Мерлін, Є.А.Клімов, Л.І.Анциферова); в) зв'язок індивідуального стилю з іншими психологічними особливостями особи (А.В. Лібін, С.А. Дружилов, Л.А. Вяткін, А.А. Кірсанов); г) виділення параметрів індивідуального стилю діяльності (В.І. Моросанова, В.С.Мерлін, Є.А.Клімов, В.П. Кузьмін, М.Р. Щукін).

У вітчизняній психології поняття *стилю* розробляється в межах діяльнісного підходу, за якого стиль розглядається як інтегральний феномен взаємодії вимог діяльності й індивідуальності людини (С.Л. Рубінштейн, Б.Г.Ананьєв, В.С.Мерлін, Є.П. Клімов, Л.І. Анциферова, К.А.Абульханова-Славська). Характеристики індивідуального стилю трактуються як ієрархічно організовані психологічні утворення, які забезпечують цілісність його прояву в діяльності [4]. У ряді випадків стиль діяльності пов'язується зі стилем саморегуляції. В.І.Моросанова обидва розглядає як дві взаємозв'язані сторони цілісності індивідуального стилю активності людини [6].

Стильові прояви у професійній діяльності можуть носити індивідуальний і типовий характер, тому процес формування індивідуального стилю діяльності психолога повинен бути як мінімум двоаспектним: його основу складає врахування взаємодії індивідуального та типового в професійному навчанні і майбутній професійній діяльності.

У нашій роботі ми опиралися на підходи: а) Є.А.Клімова до індивідуального стилю як

сукупності загальних і особливих способів роботи, що дозволяють максимально використати ціннісні якості людини й компенсувати його недоліки [5]; б) В.С. Мерліна до індивідуального стилю, як до прояву варіативності задовільних програм виконання діяльності, викликаного її "зоною невизначеності" [7]; в) В.А. Толочек, сутність якого полягає в тому, що людина свідомо або несвідомо враховує свої індивідуальні особливості, як об'єктивні умови діяльності й організує її відповідно до сукупності всіх умов [8].

Структуру індивідуального стилю діяльності, на наш погляд, надмірно широко розглядає М.Р. Щукін [10]. Він вважає, що індивідуальний стиль являє собою систему прийомів роботи, що характеризують різні сторони діяльності: особливості виконання виконавчих і орієнтовних дій, вибору ситуацій і завдань, організації робочого місця, підготовки до роботи й дотримання пропонованих вимог.

Як визначальний компонент у цій системі виступають особливості виконання виконавчих і орієнтовних дій. В основу системи трудових прийомів покладено механізми адаптації, компенсації й корекції. Своєрідність виконання трудових дій, їх співвідношення і взаємозв'язок зумовлені впливом властивостей різних ієрархічних рівнів індивідуальності, насамперед особистісного й нейродинамічного рівнів.

Як сполучні ланки між цими рівнями виступають такі компоненти індивідуального стилю, як емоційний фактор самооцінки й установки. Вони дозволяють здійснювати, спрямоване вплив властивостей особистісного рівня на прояви властивостей нервової системи.

Індивідуальний стиль психологічної діяльності ми розглядаємо як стійке сполучення: а) мотиву діяльності; б) цілей, які проявляються в характері планування діяльності; в) способів її виконання; г) прийомів оцінки результатів діяльності. Ми гадаємо, що індивідуальний стиль діяльності психолога може бути предметом формування, яке залежить від його індивідуально-професійних якостей.

Загальна логіка формування індивідуального стилю професійної діяльності психолога, на думку Н.С.Пряжникова, Є.Ю.Пряжникової, припускає наступні важливі моменти. Спочатку психолог опирається на вже наявні в нього здатності й уміння, поступово пристосовуючи їх до рішення своїх професійних завдань. Далі на основі наявних якостей і вмій нерідко виникають нові, раніше відсутні якості. Нарешті, поступово формується складна взаємозалежна система адаптованих і нових професійно важливих якостей [9, с. 407].

У психолого-педагогічній літературі психологів диференціюють на два підкласи – психологів-дослідників і психологів-практиків. (А. Анастасі, І.А. Володарська, Н.М. Лізунова,

Н.В. Бачманова, Н.А. Стафуріна, Н.А. Амінов, М.В. Молоканов, Р. Кеттелл, К. А. Рамуль ті інші). Як виділяють деякі автори [1, 2, 3] завдання діяльності залежать від напрямку роботи і полягають:

- психолога-дослідника – у розумінні й поясненні психічних явищ, оволодінні законами розвитку й функціонування психічного;

- психолога-практика – у рішенні актуальних для людини й групи людей проблем психологічного розвитку й функціонуванні в певних умовах; сприйнятті особистісному розвитку та самопізнанню.

Серед загальних індивідуально-професійних якостей психолога-дослідника та психолога-практика нами виділені наступні:

- на психофізіологічному рівні – емоційна стійкість, витримка, спокій, стійкість до стресу, сильний тип нервової системи;

- на інтелектуальному рівні – науково-гуманістичний світогляд, логічність мислення, сензитивність, професійна рефлексія, чітке усвідомлення про складність і суперечливість природи психіки й поведінки людини; творчість, проникливість, аналітичність і прогностичність;

- на особистісному рівні - фасилітативність, соціабільність, спрямованість на іншого, професійна вмотивованість, активність, комунікабельність і великодушність до людей, тактовність і дипломатичність у спілкуванні, моральність, сумлінність, відповідальність, сміливість у рішенні практичних питань.

У результаті аналізу психолого-педагогічної літератури й у ході теоретичного дослідження нами були виділені змістовні, динамічні та результативні характеристики індивідуального стилю психологічної діяльності.

Змістовні характеристики:

- 1) переважна орієнтація психолога: на процес діяльності - на процес і результати діяльності - на результати діяльності;

- 2) адекватність - неадекватність планування процесу діяльності;

- 3) оперативність - консервативність у використанні засобів і способів діяльності;

- 4) емпатійність - черствість.

Як видно, характеристики 2-4 співвідносяться з орієнтовним, виконавчим і контрольним компонентами діяльності, які виділяються в літературі. Однак, на наш погляд, в умовах психологічної діяльності співвідношення даних трьох компонентів багато в чому зумовлено першою характеристикою – стрижневою. Діада "емпатійність – черствість" розглядається нами як уміння або невміння психолога проникнутися проблемою клієнта у процесі діяльності.

Аналогічним чином при виділенні динамічних характеристик індивідуального стилю психологічної

діяльності ми в ряді випадків відійшли від традиційної дихотомії шкал, описаної в літературі як властивість особистості (гнучкість – ригідність, ризикованість – обережність, імпульсивність – рефлексивність), вклавши в це поняття зміст, що відповідає специфіці психологічної діяльності.

Динамічні характеристики:

1) гнучкість (психолог швидко реагує на зміну ситуації, швидко перемикається з одного виду роботи на іншій) – постійність (психолог важко пристосовується до ситуації, що змінюється, строго дотримується заздалегідь складеного плану);

2) активність (психолог часто імпровізує, активно приймає участь в діалозі з клієнтом) – пасивність (психолог займає позицію слухача);

3) емоційна стійкість (здатність зберегти оптимальні показники діяльності при впливі емоційних факторів) – імпровізованість (поведінка психолога залежить від ситуації);

4) наявність особистісної тривожності (психолога характеризують емоційна напруженість, занепокоєння, підвищена чутливість до невдач і помилок) – відсутність особистісної тривожності (перерахованих вище симптомів немає);

5) рефлексії на себе (при аналізі невдач психолог бере провину за скоєне й відповідальність за виправлення положення на себе) – спрямованість рефлексії на обставини (психолог розглядає невдачу в такий спосіб: "Буває. Обійдеться") – спрямованість рефлексії на інших (за невдачу психолог перекладає відповідальність за виправлення положення на інших).

Результативні характеристики:

1) повне рішення проблеми – часткове рішення проблеми клієнта;

2) ефективна реалізація – неефективна реалізація мети діяльності.

У пошуковому дослідженні брали участь 50 практичних психологів, 50 викладачів психології. Нами вивчалися особливості діяльності та особистості психологів, у яких сформовано індивідуальний стиль. У результаті був намічений підхід до побудови типології індивідуальних стилів психологічної діяльності.

Дослідження дозволило встановити певну повторюваність характеристик психологічної діяльності в різних стилях і підійти до виділення їхньої типології:

1) індивідуальний стиль психологічної діяльності, орієнтований на дослідницьку роботу;

2) індивідуальний стиль психологічної діяльності, орієнтований на практичну роботу.

Індивідуальний стиль психологічної діяльності, орієнтований на дослідницьку роботу характеризується менш вираженою готовністю до контактів, емоційною холодністю і раціоналізмом у встановленні контактів, стриманістю і загальною інтелектуальністю при вираженому інтересі до людини, емоційною стійкістю, черствістю до

проблем клієнта, сумлінністю, спрямованістю на результат, аналітичністю, логічністю мислення, науково-гуманістичним світоглядом, дисциплінованістю, старанністю, високою соціальною відповідальністю; структурованим, розвиненим мисленням; науковою інтуїцією; гнучкістю розуму, інтересом до пізнання закономірностей і принципів; об'єктивністю.

Індивідуальний стиль психологічної діяльності, орієнтований на практичну роботу характеризується готовністю до контактів, умінням їх підтримувати, умінням зберігати емоційне самовладання під час спілкування, умінням емоційно притягати до себе інших людей, інтелектуальністю, високою чутливістю, що полегшує орієнтацію в емоційній сфері клієнта, схильністю до підвищеної відповідальності за свої дії, опорою на себе при прийнятті рішень, умінням викликати довіру, швидкою орієнтацією в ситуації, умінням слухати й чути, емпатійністю і здатністю розуміти внутрішній світ людей, вираженими проєктивними вміннями, рефлексією, емоційно-вольовою стабільністю.

Висновки. Дослідженням було уточнено поняття індивідуального стилю психологічної діяльності, яке визначається як стійке сполучення: мотиву діяльності; цілей, які проявляються у характері планування діяльності; способів її виконання; прийомів оцінки результатів діяльності. У роботі ми виходили з того, що психологів диференціюють на два підкласи – психологів-дослідників і психологів-практиків. Серед загальних індивідуально-професійних якостей психолога-дослідника та психолога-практика нами виділені наступні: емоційна стійкість, витримка, спокій, стійкість до стресу, сильний тип нервової системи, науково-гуманістичний світогляд, логічність мислення, сензитивність, професійна рефлексія, чітке усвідомлення про складність і суперечливість природи психіки й поведіння людини, творчість, проникливість, аналітичність і прогностичність, фасиліативність, соціабільність, спрямованість на іншого, професійна вмотивованість, активність, комунікабельність і великодушність до людей, тактовність і дипломатичність у спілкуванні, моральність, сумлінність, відповідальність, сміливість у рішенні практичних питань.

У пошуковому дослідженні ми отримали дані про те, що типологія індивідуальних стилів психологічної діяльності, побудована на основі змістовних характеристик з обліком динамічних і результативних характеристик діяльності психолога, включає два стилі:

1) індивідуальний стиль психологічної діяльності, орієнтований на дослідницьку роботу;

2) індивідуальний стиль психологічної діяльності, орієнтований на практичну роботу.

Таким чином, індивідуально-професійна сформованість психолога визначає індивідуальний

стиль його діяльності в конкретному соціокультурному середовищі й повинна включатись у загальну концепцію його розвитку у вищій школі. При цьому важливо враховувати ключові характеристики всіх сторін праці психолога. Треба

також мати на увазі, що кожна сторона професійної діяльності психолога розгортається самостійно, відрізняючись від інших за значимістю, питомою вагою й протіканням.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анастаси А., Урбина С. Психологическое тестирование / Пер. с англ. Изд. 7-е. – СПб.: Питер 2002. – 688с.

2. Вачков И.В., Гриншпун И.Б., Пряжников Н.С. Введение в профессию "психолог": Учебное пособие / Под ред. И.Б.Гриншпуна. – М.: Изд-во МПСИ; Воронеж: Изд-во НПО "МОДЭК", 2002. – 464 с.

3. Володарская И. А., Лизунова Н. М. Система подготовки психологов в США // Вестн. МГУ. Сер. 14. Психология. – 1990. – № 1.

4. Дружилов С.А. Профессиональные стили человека и индивидуальный ресурс профессионального развития // Вопросы гуманитарных наук. – М.: Изд-во «Компания спутник +». (ISSN 1684-2626). – 2003. – №1 (4). – С. 354 – 357.

5. Климов Е. А. Индивидуальный стиль

деятельности. – Казань, 1969. – 278 с.

6. Конопкин О.А., Моросанова В.И., Сагеев Р.Р. Стилиевые особенности саморегуляции в учебной деятельности студентов и успешность обучения // Научные труды МГПУ им. В.И.Ленина. Серия: Психолого-педагогические науки / Под ред. В.Л. Матросова. – М., 1995.

7. Мерлин В.С. Очерк интегрального исследования индивидуальности. – М., 1986. – 256 с.

8. Толочек В.А. Стили профессиональной деятельности. - М.: Смысл, 2000. – 199 с.

9. Пряжников Н.С., Пряжникова Е.Ю. Психология труда и человеческого достоинства: Учебное пособие. – М., 2001. – 480 с.

10. Щукин М.Р. О структуре индивидуального стиля трудовой деятельности // Вопр. психол. – 1984. – № 6. – С. 26-32.

Подано до редакції 14.03.08

РЕЗЮМЕ

У статті характеризується індивідуальний стиль психологічної діяльності як один з напрямів якісної вищої професійної підготовки психологів.

Аналізуються змістові, динамічні і результативні характеристики індивідуального стилю психологічної діяльності.

Ключові слова: стиль, індивідуальний стиль діяльності психолога, індивідуально-професійні якості психолога.

РЕЗЮМЕ

В статье характеризуется индивидуальный стиль психологической деятельности как одно из направлений качественной высшей профессиональной подготовки психологов. Анализируются

содержательные, динамические и результативные характеристики индивидуального стиля психологической деятельности.

Ключевые слова: стиль, индивидуальный стиль деятельности психолога, индивидуально-профессиональные качества психолога.

SUMMARY

The article highlights some content, dynamical and efficient characteristics of the individual style of psychological activities. The individual style of

psychological activities is characterized as a trend in efficient professional training of psychologists.

Keywords: style, individual style of psychologist's activities, psychologist's individual and professional qualities.